

E-KNJIGE: DILEME, TEŽAVE IN REALNOST V KNJIŽNICAH UNIVERZE V LJUBLJANI

Matjaž Eržen

Oddano: 21. 6. 2011 – Sprejeto: 2. 8. 2011

Kratki znanstveni prispevek

UDK 027.7:004.738.5:655.41

Izvleček

Namen: Preučiti splošno stanje na področju elektronskih knjig (e-knjig), ki jih nudijo knjižnice Univerze v Ljubljani, ter izpostaviti probleme, s katerimi se srečujejo pri nabavi in obdelavi oziroma upravljanju zbirk tega gradiva.

Metodologija/pristop: Predstavljena je analiza stanja na osnovi podatkov, dostopnih s spletnih mest nekaterih knjižnic in portala DiKUL, ki smo jih dopolnili s podatki, posredovani od posameznih knjižnic.

Rezultati: Knjižnice Univerze v Ljubljani se soočajo s podobnimi dilemami, kot jih navaja tuja strokovna literatura, posebej problematični so izbira poslovnega modela, zbiranje in obdelava statistični podatkov uporabe, kvaliteta bibliografskih zapisov in dostop do gradiva.

Omejitve raziskave: Razbita organizacijska struktura knjižnične mreže Univerze v Ljubljani ter posledično neenotni postopki nabave in obdelave oziroma upravljanje e-knjig ter veliko število administratorjev otežujejo pridobivanje podatkov in celostno načrtovanje ter oblikovanje knjižničnega fonda.

Izvirnost/uporabnost raziskave: Z rezultati analize smo dobili boljši pregled stanja e-knjig v knjižnicah Univerze v Ljubljani, podana je tudi iniciativa za bolj poenoten sistem in načrtovanje aktivnosti za boljšo dostopnost e-knjig.

Ključne besede: elektronske knjige, poslovni modeli, bibliografski zapisi, statistika uporabe, MARC, COMARC, Univerza v Ljubljani, NetLibrary, Safari Books Online, SpringerLink

Short scientific article

UDC 027.7:004.738.5:655.41

Abstract

Purpose: To research the situation in the field of electronic books (e-books) offered by the libraries of the University of Ljubljana, and the problems they are facing up to the collection management of these materials.

Methodology/approach: An analysis based on data accessible through the web sites of some libraries and the DiKUL portal (Digital Library of the University of Ljubljana), completed by the data provided by some libraries, is presented.

Results: The results and above all the findings about dilemmas the librarians at the University of Ljubljana are dealing with confirm similar problems as stated in the foreign professional literature. There are different kinds of business models, problems with the usage statistics, bibliographic record's quality and access to library materials.

Research limitation: A disrupted organizational structure of the University of Ljubljana library network and consequently a disunited approach to the acquisition and management of e-books as well as a large number of administrators aggravate the gathering of research data and represent obstacles to a more comprehensive collection planning and development.

Originality/practical implications: The findings enable a better overview of e-books and initialize a more unified system and activities to provide better access to e-books.

Key words: electronic books, business models, bibliographic records, usage statistic, MARC, COMARC, University of Ljubljana, Slovenia, NetLibrary, Safari Books Online, SpringerLink

1 Uvod

Elektronske knjige (v nadaljevanju e-knjige) že dolgo niso več neznanka za uporabnike knjižnic Univerze v Ljubljani (v nadaljevanju UL). Kljub temu pa lahko še vedno ugotovljamo, da v pojmovanju delovanja e-knjige nenehno obstajajo problemi glede njihove obravnave tako v domači kakor tudi tuji knjižničarski stroki. Osnovni problemi, s katerimi se srečujemo knjižničarji pri obravnavi e-knjig, izhajajo iz pojmovanja in dojemanja te vrste gradiva kot njene tiskane verzije. Ker pa je njena elektronska različica že po svojem nastanku bolj dinamična, se te težave prenašajo tudi v njeno nadaljnjo pot znotraj knjižničarskega sveta.

Tudi založniška srenja se v okviru e-knjig srečuje s težavami, ki jih poskuša rešiti z različnimi orodji in z njimi povezanimi tehnologijami. Kot ugotavlja Kovač (2008, str. 158), pa bistvenega problema – poslovnega modela, še vedno ni dokončno rešila. Temu se pridružuje tudi strah, da bi nekdo, ki bi mu ta problem uspelo v celoti in dokončno rešiti (npr. Google Books ali Amazon) dobil

popolno prevlado nad tem segmentom v vseh fazah, vključno z založništvom, spletnim iskalnikom in prodajo. V založništvu bi to pomenilo popoln nadzor v obsegu, ki se ga ne bi sramoval niti Orwelov Veliki brat (Kovač, 2008, str. 160). Sicer je citirano Kovačevo delo zanimivo prebirati tudi s stališča napredka tehnologije za uporabo e-knjig, glede na to, da je bilo delo natisnjeno z letnico 2008. Ta sicer ni toliko pomembna za klasični knjižni medij, v svetu e-knjig pa je časovna distanca dovoljšnja, da moramo razmišljati o novostih, ki so se v te času zgodile – če omenimo le iPad. Kljub temu rešitve omenjenega največjega problema – poslovnega modela, še vedno ni na vidiku. Res pa je, da se Kovač omejuje le na založniški vidik s poudarkom na gradivu z leposlovnimi vsebinami. To se na trgu pogosto obnaša drugače, kar posledično pomeni tudi, da zahteva drugačne poslovne modele.

O dilemah in težavah z e-knjigami v knjižnicah zasledimo zlasti v tuji strokovni literaturi, zato si za začetek oglejmo nekaj najbolj izstopajočih, kot so poslovni model, statistični podatki uporabe, kvaliteta bibliografskih zapisov in dostop do gradiva, s katerimi se bomo srečevali tudi pri analizi stanja e-knjig v knjižnicah UL.

2 Trendi in težave pri nakupu in upravljanju e-knjig v knjižnicah

Analiza strokovne ankete na temo e-knjig kaže, da se v tujini knjižničarji soočajo s podobnimi težavami in dilemami, ki jih zasledimo tudi v slovenskem prostoru. Naj najprej izpostavimo problem izbire poslovnega modela nakupa e-knjig, nato bomo omenili še težave s statistikami uporabe e-knjig, kvaliteto bibliografskih zapisov in dostopom gradiva.

Poslovni model – nakup ali zakup. Poslovni model – nakup ali zakup gradiva – je eno najpomembnejših vprašanj o problematiki e-knjig. Z razliko od tiskanih knjig namreč e-knjige poleg »običajnega« nakupa nudijo tudi možnost časovnega zakupa dostopa do določenih gradiv. Naša praksa, pa tudi rezultati raziskave HighWire Press (2009, str. 29) kažejo, da se knjižničarji najraje odločamo za trajni nakup. Po omenjeni raziskavi se za to odloča kar 83 % vprašanih.

Poslovni model – nakup posameznih naslovov ali paketov. Prav tako je ena od izstopajočih tem razmišljanje oz. pomislek o nakupu posameznih naslovov ali paketov knjig. Rezultati omenjene ankete HighWire Press kažejo, da se knjižničarji raje kot za pakete odločajo za nakup posameznih vsebin (naslovov), če ponudnik to omogoča, sicer pa pri nakupih paketov dajejo prednost tistim paketom, ki so vsebinsko oblikovani in prilagojeni posameznim skupinam uporabnikov.

Poslovni model – nakup glede na potrebe uporabnikov (ang. patron-driven acquisition) (PDA). Ob omembi tega modela je potrebno navesti dejstvo, da se v večini naših, pa tudi tujih knjižnic izbor in nakup tiskanega gradiva izvaja na način »za vsak primer« (ang. just-in-case). Gradivo se kupi s predpostavko, da ga bo kdo od uporabnikov že potreboval in si ga izposodil. Rezultati študij kažejo, da se od gradiva, kupljenega po takem načinu, v določenem daljšem obdobju dejansko uporabi (izposodi) le okoli 50 % (Schroeder in Wright, 2010, str. 217). E-knjige, pridobljene po načinu PDA, omogočajo knjižnicam bolj učinkovit model nabave. Schroeder in Wright prav tako opozarjata na izkušnjo knjižnice Wayne State University iz Detroita, ki je v letu 2003 v svoj katalog vnesla le MARC zapise za e-knjige servisa NetLibrary in šele naknadno, glede na rezultate iskanja uporabnikov, iskane e-knjige tudi dejansko kupila in s tem omogočila dostop do njih. Naj omenimo, da se s podobnimi rešitvami ukvarjajo tudi drugi servisi. Safari Books Online namreč pri izdelavi statistik omogoča tudi vpogled v rezultate dostopa do naslovov, ki jih knjižnica trenutno nima zakupljenih, tj. nima dostopa do njih. Na osnovi teh rezultatov se lahko lažje odločimo za njihov zakup in vključitev v zbirko.

Statistični podatki uporabe gradiva. Ker je pri vsaki novosti, za katero porabimo določena finančna sredstva, pomembno, kako je bil ta denar porabljen, so potrebni statistični podatki o uporabi, s katerimi potrdimo ali ovržemo pravilnost naše odločitve. Zato ni presenetljiva ugotovitev, da po mnenju knjižničarjev spadajo podatki o statistiki uporabe, ki jih knjižničarji pričakujejo od ponudnikov, med bolj pomembne pri odločanju o nakupu. Pomen teh podatkov po zgoraj omenjeni raziskavi poudarja 44 % vprašanih (HigWire, 2009, str. 31).

Kvaliteta bibliografskih (MARC) zapisov. Pogosti so tudi pomisleki o slabi kvaliteti bibliografskih zapisov v MARC formatu, ki jih ob nakupu paketov uvozimo v lokalne kataloge knjižnic. O tem poročajo rezultati obširne raziskave, ki jo je izvedel RIN¹ (Creating, 2009, str. 8). Vendar, kot ugotavljajo v nadaljevanju, hiter vnos zapisov o e-knjigah v knjižnični katalog čim prej po opravljenem nakupu in ureditvi dostopa odtehta slabšo kvaliteto zapisov. Rezultati študije kažejo, da knjižnično osebje le malo ali skoraj nič ne posega v prenesene pakete MARC zapisov ne glede na njihovo kvaliteto (Creating, str. 31). Prav tako obstaja tudi možnost strojnega pregledovanja in popraviljanje kvalitete MARC zapisov, vendar smo s katalogom, ki temelji na formatu COMARC, pri tem omejeni. Razmišljanja o pomembnosti zapisov za e-knjige v katalogu knjižnice omenjata tudi Meager in Brown (2009, str. 365), ki navajata, da je bibliografski zapis v katalogu knjižnice pomembnejši kot prek ponudnikovega spletnega portala. Ista avtorja navajata tudi izkušnje Univerze v Denverju, ki

1 RIN, kratica za Research Information Network, je angleška organizacija, ki podpira razvoj informacijskih strategij in praks za potrebe raziskovalnih skupnosti v Veliki Britaniji. Za te potrebe opravlja tudi obsežne raziskave. Med temi je veliko raziskav s področja angleškega visokošolskega knjižničarstva. Vsi rezultati so prosto dostopni na njihovi spletni strani.

je v letu 2003 uvozila 19.438 zapisov za paket e-knjig NetLibrary. Te kažejo na soočanje z dejstvom, da je primarna prednost takojšnjega dostopa do gradiva iz kataloga več vredna od primarne slabosti, ko knjižničarji nimajo več možnosti preverjanja in urejanja posameznih zapisov kot pri tiskanih knjigah in ko dostopnost prevlada nad pomisleki o kvaliteti.

Dostop do gradiva – uporabniški vmesniki, katalogi, URL zapis. Preprost uporabniški vmesnik za dostop do e-knjig in možnost iskanja v knjižničnem katalogu spada med najbolj pomembne točke, ki pripomorejo k odločitvi za njihov nakup. Za to se je v zgoraj omenjeni raziskavi RIN odločilo 73 % vprašanih. V zvezi s tem so pomemben dejavnik metapodatki in dostop do MARC zapisov, ki jih lahko vključimo v katalog.

Ob vključevanju podatkov za e-knjige se pojavlja tudi dilema, kako navajati podatke za e-knjige pri katerih imamo že kupljeno tiskano verzijo? Je v tem primeru smiselno le dodati URL zapis za dostop do e-verzije k obstoječemu zapisu v katalogu za tiskano verzijo ali izdelati poseben zapis? Tudi o tem govorita Meagher in Brown (2009, str. 363).

Poleg navedenih vidikov obstajajo še nekateri drugi pomisleki in ugotovitve, ki jih med drugimi omenja obširna študija o uporabi e-knjig, izvedena med britanskimi visokošolskimi knjižnicami (Armstrong in Lonsdale, 2009). Nekaj dodatnih težav, s katerimi se ukvarjajo knjižnice pri nakupu e-knjig:

- način nabave (nakup direktno od založnika ali prek posrednikov),
- odločanje o sprejemljivi ceni glede na izbiro poslovnega modela,
- promocija uporabe gradiva,
- licenciranje in pogajanja,
- konzorcijski nakupi.

3 Analiza stanja e-knjig, dostopnih uporabnikom knjižnic Univerze v Ljubljani

Že v začetku tega poglavja naj omenimo, da Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS), drugače kot to velja za e-revije, finančno ne podpira nakupa e-knjig. Več o načrtnem nakupu e-virov, pozornosti in sredstvih, namenjenih za to, poročajo v svojem prispevku Mandelj, Pušnik in Južnič (2010, str. 45), kljub temu, da tudi e-knjige postajajo vedno bolj pomemben elektronski vir.

Nakup e-knjig ostaja domena posameznih knjižnic in knjižničarjev znotraj UL. Njihov nakup običajno ostaja v finančnih okvirih rednega nakupa tiska-

nih virov in je zato več ali manj prepuščen odločitvam samih knjižničarjev in vodij teh knjižnic. Tudi nakupe posameznih e-knjig ali večjih paketov običajno izvajajo posamezne knjižnice neposredno in ne prek konzorcijev, čeprav je večina e-knjig potem dostopna vsem uporabnikom knjižnic UL (gl. podatke v Preglednici 1). Ne malo problemov, predvsem pa neenotnosti pri njihovem reševanju izvira tudi iz tega stanja.

3.1 Število e-knjig

Najprej nas je zanimalo, katere oziroma koliko e-knjig (posamezni naslovi ali paketi knjig) je na voljo uporabnikom knjižnic Univerze v Ljubljani. Za izdelavo tega seznama smo uporabili več virov – portal DiKUL, mrežnik NUK ter nekatere spletne strani knjižnic, ki so kupile ali zakupile dostop do posameznih e-knjig oz. paketov v letu 2011. Pri primerjalni analizi smo ugotovili, da navedeni podatki na spletnih mestih v nekaterih primerih niso skladni z dejanskim stanjem, saj določena e-knjiga ali paket dejansko ni več dostopen, v seznamu e-knjig prek drugega portala pa se še vedno vodi kot dostopen. Tudi ta podatek nas opozarja na dinamiko tega gradiva in na težave, ki se pojavljajo pri upravljanju z njim.

Iz našega vzorca smo izpustili tudi tiste e-knjige in pakete, navedene v katerem od omenjenih virov podatkov, ki po vednosti avtorja prispevka uradno niso več dostopni. Prav tako nismo vključili podatkov o servisih, ki ponujajo e-gradivo različnih vrst – e-revije, posamezne zbirke člankov, e-knjige, poročila ipd. Servisi, kjer je težko natančno ali vsaj okvirno določiti število gradiva, ki bi ga lahko označili za e-knjige, niso upoštevani. Nekatero knjižnico na svojih spletnih straneh ponujajo tudi povezave do različnih prosto dostopnih vsebin (tudi e-knjig), ki jih dobijo z nakupom ali zakupom posameznega naslov ali paketa. Tudi teh podatkov v seznamu nismo upoštevali, čeprav gre v takih primerih pogosto za dostop do več tisoč brezplačnih naslovov.

Na osnovi zbranih podatkov smo ugotovili, da je v sklopu Univerze v Ljubljani uporabnikom njenih knjižnic trenutno namenjenih skoraj 39.000 kupljenih ali zakupljenih naslovov e-knjig z različnimi licenčnimi režimi oz. poslovnimi modeli (Preglednica 1). Naj ob tem še enkrat opozorimo, da so v preglednici upoštevani le tisti servisi in e-knjige, ki so dostopni na osnovi nakupa ali zakupa, in ne tudi brezplačno dostopno gradivo, ki je sicer pogosto navedeno na spletnih straneh knjižnic. Ker je upravljanje z e-viri precej dinamično, so lahko med tem že nastale spremembe; naša analiza predstavlja stanje v juniju 2011. Do vseh naslovov gradiva je možno dostopati prek spletnih strani knjižnic, ki zagotavljajo njegov dostop, prek kataloga COBISS/OPAC pa le do tistih naslovov e-knjig, ki so katalogizirane.

Preglednica 1: E-knjige oz. paketi knjižnic Univerze v Ljubljani²

knjiga/paket	št. nasl.	v COBISS	poslovni model	dostop omogoča	ostalo
Access Medicine	63	da	letni nakup	CMK	dostop z geslom za MF
Adam Interactive Anatomy	1		letni nakup (ne bo obnovljen)	CMK	dostop z geslom za MF
Amebis (slovarji)	22	da	trajni nakup	CTK	dostop le z IP lokacij UL
Business Source Premier	ok. 200	da in ne zapis za servis EBSCOhost Research database	letni nakup	NUK	nacionalni dostop EBSCO
DXplain	1	da	letni nakup	CMK	dostop le z MF ali geslom CMK
Ebrary	ok. 13.000	da	trajni nakup	NUK	dostop za UL
EI Village	ok. 400			CTK	
Encyclopedia Britannica Online	1		letni nakup	NUK	dostop za UL
Encyclopedia of Library and Inf. Science	1	da	trajni nakup	NUK	dostop za UL
Grove Dictionary of Art	1	da	letni nakup	NUK	dostop za UL
Handbook of Magnetism and ...	1	da	trajni nakup	CTK, FKKT	Wiley Inter-science
Health Source – Customer ed.	ok. 150	zapis za EBSCOhost Research database	letni nakup	NUK	nacionalni dostop EBSCO
International Tables of Crystallography	1	da	trajni nakup	CTK, FKKT	Springer reference
Kritische lexikon zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur	1	ne	brezplačni dostop		tiskano verzijo imata NUK, OHK

2 Za preverjanje in posredovanje nekaterih podatkov v tej tabeli sem dolžan zahvalo Katji Rapuš (NUK), Ani Furlan (CMK) in mag. Janezu Jugu (OK FDV).

MasterFILE Premier	ok. 500	zapis za EBSCOhost Research database	letni nakup	NUK	nacionalni dostop EBSCO
MD Consult	59	da	letni nakup	CMK	dostop z geslom za MF
NetLibrary	374	delno	trajni nakup	osem knjižnic UL	dostop za UL
Ovid Primal Pictures	1	ne (sep. 2011)	letni nakup	CMK	dostop le z MF ali z geslom CMK
Ovid Books	5	da	dar/trajno	CMK	dostop le z MF ali z geslom CMK
Oxford English Dictionary Online	1	da	letni nakup	NUK	dostop za UL
Oxford reference premium	308	da	letni nakup	NUK	dostop za UL
Oxford Scholarship	1700	da	letni nakup	NUK	dostop za UL
Political Science Complete	ok. 330	ne	letni nakup	FDV	dostop za UL
Ovid PsycBook	ok. 1300	da	letni nakup	NUK, FDV, FF(psih.), PeF, CMK	dostop le za nekatere članice UL (dodajajo nove knjige)
Safari Books Online	317 (število se spreminja)	ne	letni zakup slotov	CTK, FE, FRI	naslove med letom menjamo
Science Direct	739	ne	trajni nakup	CTK konzorcij	dostop za UL
SocIndex	735	da	letni nakup	NUK za UL, UM	dostop za UL in UM
SourceOECD	ok. 2000	da	letni nakup		
SpringerLink	16.423	delno (za 2005–2007)	trajni nakup	CTK konzorcij	dostop za UL
UDC Online (BSI)	1	ne	letni nakup	CTK	interni dostop (za dva IP v CTK)

O naraščanju velikega obsega e-knjig, ki jih z nakupom ali zakupom dostopa v okviru svojega fonda zagotavlja CTK, govorijo tudi podatki iz letne statistike.

Uporabili smo podatke za tiste e-knjige, do katerih dostop za UL zagotavlja CTK oz. je ta administrator konzorcija. Vse knjižnice, razumljivo, ne posvečajo tako velike vloge e-knjigam, pa vendar nam podatki, navedeni v Preglednici 2, kažejo na trend naraščanja tega gradiva v knjižničnem fondu kljub omenjenim težavam, s katerimi se srečujemo pri njegovem upravljanju. Podatki kažejo, da se je v CTK v obdobju od 2007 do 2010 delež e-knjig v primerjavi s tiskanimi monografijami zvišal z 1,5 % na 15,2 %. Število e-knjig se povečuje še posebej zaradi paketnega nakupa.

Preglednica 2: Tiskane monografije in e-knjige v zbirki CTK (enote gradiva)

leto	tiskane monografije	e-knjige	monografije skupaj	delež e-knjig %
2007	113.145	1695	114.849	1,5
2008	114.138	12.759	126.897	10,1
2009	115.991	16.631	132.622	12,5
2010	113.275	20.421	133.696	15,3

V nadaljevanju navajamo ugotovitve analize glede na trende in probleme obravnave e-knjig v tujini, ki smo jih izpostavili v začetku pričujočega prispevka. Na tem mestu ponovno opozarjamo na značilnost tega gradiva. Že določitev točnega števila dostopnih naslovov tovrstnega gradiva je težavna, zato pogosto govorimo le o okvirnih številkah. S tem pa so povezane tudi nekatere druge težave, med njimi tudi katalogizacija.

3.2 Poslovni model

Pogled na Preglednico 1 nam pokaže, da se v primerjavi s študijo HighWire Press (2009, str. 29), ki kaže večji nagib k trajnem nakupu, knjižnice Univerze v Ljubljani raje odločajo za model letnega nakupa, ki ima glede na seštevek dostopnih naslovov izrazito prednost, saj od okoli 39.000 naslovov (Preglednica 1) prestavlja trajni nakup kar 77 % vseh naslovov. Poslovni model trajnega nakupa pomeni običajno tudi možnost »trajnega« dostopa do tega gradiva, kar je zelo podobno vzorcu obnašanja tiskanega gradiva v knjižničnem fondu in pogledom, ki so bližje tradicionalni knjižničarski stroki.

3.3 Statistika uporabe

Nedvomno so statistični podatki o uporabi (dostopu) e-gradiva med najpomembnejšimi pri upravičevanju porabe sredstev. Ti podatki so pomembni tako

za opravljene nakupe kot tudi za načrtovanja novih nakupov tega gradiva. Za spremljanje in primerjavo teh podatkov se je uveljavilo več orodij, ki omogočajo enakovredne primerjave na mednarodni ravni ter med različnimi ponudniki gradiva. Tudi pri nas je znan sistem COUNTER³ (<http://www.projectcounter.org/about.html>) za spremljanje uporabe e-virov, ki je bil v začetku razvit za spremljanje uporabe e-revij in baz podatkov.

Avtor pričujočega prispevka je administrator dveh paketov – NetLibrary in Safari Books Online, izpostavili smo predvsem slednjega, saj smo statistiko zbirke knjig NetLibrary predstavili v drugem prispevku (Eržen, 2007). Knjige v zbirki NetLibrary so kupljene po poslovnem modelu izbora posameznih naslovov in trajnega dostopa, knjige Safari Books Online pa na osnovi letnega zakupa slotov⁴. Pri slednjem je v okviru zakupljenega zneska knjižnica izbrala posamezne naslove, do katerih želi imeti dostop. Če se posamezen naslov ne uporablja, ga lahko knjižnica (administrator) v času trajanja zakupa kadarkoli zamenja z drugim, za katerega ocenjuje, da bo bolj zanimiv za uporabnike.

Servis e-knjig Safari Books Online ponuja v svoji zbirki pretežno vsebine s področja poslovanja ter računalništva in informatike. V obdobju od 1. 12. 2008 do 30. 11. 2009 sta imeli knjižnica Fakultete za elektrotehniko in Fakultete za računalništvo in informatiko in CTK zakupljenih 235 naslovov v vrednosti 315 slotov (65 slotov FE/FRI, 250 slotov CTK) predvsem s področja računalništva in informatike. V obravnavanem obdobju je omenjenih 235 naslovov imelo 1603 vpogledov (ang. hits), iz česar sledi, da je bil »obrat« zbirke 6,8. Od 235 naslovov je bilo brez zadetkov 131 (i.e. 55,7 %), ki predstavljajo t. i. dolgi rep. Glede na ponujeno možnost menjave naslovov je bilo nekatere neuporabljene naslove zelo preprosto menjati že kar med letom in s tem vplivati na boljšo uporabo zbirke. Da ažuriranje naslovov v zbirki vpliva na večjo uporabo, potrjujeta tudi Herlihy in Yi (2010), ki sta primerjala statistiko uporabe Book Safari in NetLibrary v obdobju 2008–2010.

3 COUNTER je kratica za Counting Online Usage of NeTworked Electronic Usage. Gre za orodje, ki z uporabo mednarodno dogovorjenih standardov in protokolov omogoča spremljanje uporabe različnih e-virov. Zaradi različne narave teh virov sta razviti dve različici: za e-revije in baze podatkov ter za knjige in referenčno gradivo.

4 Ang. slot je izraz, s katerim servis Safari Books Online označuje vrednost zakupljenih naslovov. Cena posamezne knjige tako ni izražena v valuti (npr. USD ali EUR), pač pa je označena s sloti. Običajno je en naslov »vreden« en slot. Knjižnica za določeno obdobje tako zakupi dostop do določenega števila slotov. Zato je možno naslove v času trajanja zakupa menjati. Če želimo menjati posamezne naslove, jih izključimo, seštejemo število njihovih slotov in vključimo – omogočimo dostop drugim naslovom – v skupni seštevek prej izključenih slotov.

3.4 Dostop uporabnikov do e-knjig

Rezultati uporabe so odvisni tudi od dostopa do e-knjig, katerih podatki so vneseni v katalog knjižnice. Pri knjigi v klasični obliki to ni dilema, medtem ko elektronska oblika ponuja več možnosti, da uporabnik najde gradivo in do njega dostopa. Zato se tu pojavljajo vprašanja o pomenu vnosa bibliografskih podatkov v katalog knjižnice. Katalog je namreč ena prvih in po pričakovanju knjižničarjev tudi najbolj pogosta možnost, kjer bo uporabnik iskal e-knjige.

Vendar podatki več raziskav ne govorijo vedno v prid tej domnevi. Na primer raziskava JISC⁵ (2009, str. 16) o uporabi e-knjig v britanskih visokošolskih knjižnicah ugotavlja, da le 37 % uporabnikov poišče oziroma najde e-knjige v knjižničnih katalogih, dve tretjini (61 %) pa jih dostopa do e-knjig s spletnih strani knjižnic. Podobne rezultate kaže tudi raziskava konzorcija irskih univerz (Martin in Mundle, 2010, str. 228). Rezultati niso presenetljivi, če poznamo tudi študijo OCLC iz leta 2005, ki je bila izvedena med uporabniki knjižnic Avstralije/Singapurja/Indije, Kanade, ZDA in Velike Britanije (Perspectives, 2005). Namreč 89 % vprašanih študentov v študiji OCLC je navajalo, da najraje oziroma najpogosteje iščejo informacije s pomočjo iskalnih orodij, in le 2 % respondentov se je odločilo za iskanje informacij v knjižničnem katalogu. Prav tako je zanimivo, da so pri vprašanju »Ko boste naslednjič iskali informacije, kateri vir boste najprej uporabili?« kar 80 % študentov še vedno vztrajalo na spletnih orodjih, 11 % se jih je odločilo, da bodo fizično obiskali knjižnice, in le 6 % študentov je izbralo možnost spletnega obiska knjižnice. Žal v okolju slovenskih knjižnic še ni bila izvedena nobena obširnejša raziskava na to temo, zato o teh rezultatih lahko le domnevamo, da so podobni prej navedenim mednarodnim.

V okolju naših knjižnic se vprašanju o pomenu vnosa bibliografskih podatkov za e-knjige v katalog in njihovi kvaliteti pridružuje še problem različnosti formata za bibliografske podatke. COBISS sistem namreč uporablja format COMARC/B, večina ponudnikov za kupljene ali zakupljene e-knjige ponuja bibliografske podatke v formatu MARC. Del rešitve tega problema je IZUM že izvedel v letu 2009, ko je bil opravljen paketni prenos zapisov. Gre za 9411 naslovov e-knjig Springer, ki jih je v okviru konzorcija SpringerLink kupila CTK in imajo oznako copyright 2005, 2006 in 2007. Knjige omogočajo trajni dostop in so najdljive tudi v vzajemni bibliografsko-kataložni bazi podatkov COBIB. Na prenos in konverzijo zapisov MARC v COMARC pa čakajo še e-knjige – zapisi z letnico založniške pravice (copyright) 2008, 2009 in 2010. Ob konverziji

---

5 JISC je angleška svetovalna organizacija, ki jo sestavljajo eksperti in vodje ustanov s področja visokošolskega izobraževanja in komunikacij z namenom uvajanja inovativne rabe informacijskih tehnologij v srednje in visokošolsko izobraževanje v Veliki Britaniji. S tem namenom opravlja tudi razne obširne raziskave, ki so dostopne na spletni strani organizacije. Veliko raziskav je tudi s področja visokošolskega knjižničarstva.

prvih zapisov je IZUM izdelal tudi protokol prenosa in potrebnih sprememb. Na podobne konverzije pa čaka še skoraj tisoč naslovov ostalih e-knjig drugih servisov, ki jih je prav tako kupila ali zakupila CTK.

Katalogizacija e-knjig v sistemu COBISS je precej zahtevna in časovno zamudna, saj poteka na klasičen način vnosa bibliografskih podatkov. V premislek o obsegu dela, ki ga moramo opraviti zaradi uporabe formata COMARC, za ilustracijo navajamo sporočilo o možnosti enostavnega prevzema in vključitve zapisov MARC za e-knjige NetLibrary, ki jih kupujemo nekatere knjižnice Univerze v Ljubljani. Ob nakupu novih naslovov administrator NetLibrary prejme obvestilo z navodili, da bibliografske podatke lahko prevzame v paketu kar s spletne strani, zato potrebuje uporabniško ime in geslo. Enostaven »paketni« vnos zapisov izvedemo v sedmih korakih (primerjaj spodaj z vsebino elektronskega sporočila, ki ga prejme administrator, o možnosti prevzema in prenosa MARC zapisov za prenos v lokalni katalog).

----- Original Message -----

From: marcrecords@oclc.org [mailto:marcrecords@oclc.org]

Sent: Wednesday, June 08, 2011 7:16 AM

Subject: NetLibrary MARC Record Notification

Cataloging records for the NetLibrary titles you recently purchased are now available.

The NetLibrary tracking numbers for this set of records are listed at the bottom.

To retrieve MARC records through P\$Web:

1. Connect to <http://psw.oclc.org/psw>.
2. Click on #Records and Reports#.
3. Click on #OCLC WorldCat Cataloging Partners labels, records and reports#.
4. Enter your OCLC authorization and password.
5. Click OK
6. Select the desired file to download.
7. Perform a Save As, as per your browser's Help instructions.

*****

LJU EDX. PCAT. LJU. RCD. N\$T. D110607 3

LJU 110607 110608 3

*****

List of tracking numbers:

39938-63313: 3

Seveda pa prej omenjeni protokol in prenos zapisov MARC v COMARC ne pride v poštev pri naslednjem problemu. Pravila sistema COBISS prepovedujejo »brisanje« bibliografskih zapisov za gradivo, ki ni več dosegljivo. Pri e-knjigah iz zbirke Safari Books Online je bilo že omenjeno, da lahko posamezne naslove, ki se slabše uporabljajo, administrator preprosto zamenja z novimi v času trajanja zakupa. Licenčni režim omogoča menjanje posameznega naslova v minimalnem roku 30 dni od njegove vključitve. Si torej lahko predstavljamo, da bi vsakih 30 dni v katalogu COBIB zamenjali nekaj sto zapisov?

Poleg knjig omenjenega servisa nam pogled na Preglednico 1 razkriva še kup drugih servisov in naslovov, kjer je uporabljen poslovni model letnega zakupa. E-knjige iz tega poslovnega modela so potencialno dostopne samo eno leto. Že po preteku enega leta pa je možnost, da ne bodo več dostopne, velika. Sedanje zahteve oblikovanja vzajemnega kataloga bi tako lahko v nekaj letih pripeljale do položaja, da bi imeli v katalogu COBIB več tisoč zapisov za e-knjige, ki ne bi bile več dosegljive. In kaj bi taki podatki pomenili uporabniku?

Ena od možnih rešitev je bila pred leti že urejena z e-revijami, kjer je IZUM vzpostavil bazo ELINKS, ki služi kot »posrednik« med »togostjo« vzajemnega kataloga COBIB in dinamiko narave e-virov. Bi bilo kaj takega možno tudi za e-knjige? Ob tem se prej ali kasneje pojavi tudi vprašanje: Koliko podobnih baz bomo morali še urediti v prihodnje, da bomo omogočili delovanje in informacijo o vseh bodočih novih virih? Morda bo potrebno razmisliti o tem, kako drugače urejati katalog COBIB, da bi zadostil nastajajočim potrebam dinamike tega gradiva. Morda pa v IZUM-u iščejo ali celo že imajo ustrezen odgovor, kolikor ne gre pri tem za kompleksnejši problem, ki ga mora pred tem rešiti knjižničarska stroka?

Kljub temu da veliko raziskav izpostavlja velik pomen spletnih orodij za prvo iskanje informacij, ne smemo spregledati Springerjeve študije o uporabi e-knjig, ki kaže, da so knjižnični katalogi v primerjavi s spletnimi orodji še vedno prva izbira uporabnikov liverpoolskih visokošolskih knjižnic. Več kot 80 % njihovih uporabnikov začenja z iskanjem informacij o gradivu v katalogu knjižnice, 44–48 % jih išče informacije s pomočjo splošnih iskalnih orodij, le tretjina se je odločila za orodje Google Book search. K temu dejstvu naj bi prispevali tudi kvalitetni kataložni zapisi (A survey, 2010, str.8–11).

Pomen zapisov v katalogu in njihovo povezavo z uporabo tega gradiva lahko pri nas ponazorimo s sledečim primerom. Omenili smo že, da e-knjige ponudnika NetLibrary, ki jih kupujemo nekatere knjižnice Univerze v Ljubljani in do katerih imajo dostop vsi člani Univerze v Ljubljani, katalogiziramo v vzajemni katalog COBIB. Knjige so tudi vsebinsko obdelane in imajo slovenska gesla. Poleg prvega nakupa in kasnejših dokupov različnega števila naslovov smo v CTK konec leta 2009 dokupili 25 naslovov, do katerih smo dobili dostop na začetku leta 2010. Zaradi odsotnosti katalogizatorke, ki je bila zadolžena za katalogizacijo e-knjig tega servisa, omenjenih 25 naslovov ni dostopnih v katalogu COBIB, so pa vsi naslovi najdljivi prek iskalnika na spletni strani CTK oz. prek spletne strani Digitalne knjižnice Univerze v Ljubljani (DiKUL).

Primerjava rezultatov uporabe vseh 374 e-knjig NetLibrary za obdobje od 1. 2. 2010 do 31. 1. 2011 z omenjenimi 25 naslovi nam pokaže, da je bil v tem času obrat, tj. povprečna uporaba posameznega naslova 2,9, medtem ko je bila povprečna uporaba nekatalogiziranih naslovov 1,8. Nadaljnji rezultati uporabe

pokažejo, da od vseh zadetkov na zbirko, najboljših 20 % – tj. 71 naslovov – predstavljajo kar 65,8 % vseh v zbirki. Med temi 71 naslovi je tudi 5 naslovov (25 %) iz omenjenega zadnjega nakupa, ki niso katalogizirani. Rezultat je zelo spodbuden glede dolgega repa, saj je 44 % zadetkov razdeljenih na veliko ostalih naslovov. Rezultat hkrati sporoča, da uporabniki do tega gradiva dostopajo tudi prek spletnih strani knjižnic oz. iskalnika DiKUL.

Po pogodbenih določilih številčnih podatkov o statistiki uporabe e-knjig Springer, katerih del je od oktobra 2009 tudi v vzajemnem katalogu COBIB (copyright 2005, 2006 in 2007), ne smemo objavljati. Zato si oglejmo le indeks gibanja uporabe glede na leto 2008.

Preglednica 3: Uporaba e-knjig Springer

Leto	Indeks glede na leto 2008
2008	100
2009	96
2010	111

Iz podatkov Preglednice 3 opažamo rahli padec uporabe Springerjevih e-knjig v letu 2009. Oktobra 2009 je bil izveden paketni vnos zapisov za 9411 naslovov v katalog COBIB, kar je verjetno vplivalo na porast uporabe v letu 2010. Kljub temu pa povečanje uporabe e-knjig ne dosega rezultatov, o katerih poroča Springer v svojem spletnem seminarju, izvedenem septembra 2008. O seminarju in rezultatih je avtor tega prispevka poročal (Eržen, 2008)⁶.

Podobni rezultati prej navedenim podatkom o povezavi med vnosom zapisov e-knjig v knjižnični katalog in njihovo uporabo so predstavljeni tudi v prispevku, ki to razmerje in porast uporabe e-knjig podrobneje analizira na primeru dveh avstralskih knjižnic University Library Melburne in University of Auckland (Velde in Ernst, 2009, str. 574–575).

Ob vseh navedenih dejstvih se vprašujemo, zakaj ni takega porasta uporabe zaznati tudi v našem okolju? Pri analiziranju razlogov naletimo na ugotovitev, da imajo e-knjige v bibliografskem zapisu dodane tudi vsebinske oznake (gesla), ki pa so izvirno v angleškem jeziku. Ob paketnem prenosu podatkov v katalog COBIB so se poleg drugih podatkov prenesla tudi ta gesla, seveda v angleškem jeziku, medtem ko jim slovenskih različic niso dodali. Slednje bi lahko izvedli le ročno, kar pa je glede na obseg izredno časovno zamudno. Tako je možno to gradivo v vzajemnem katalogu COBIB najti le z gesli v angleščini, kar je najverjetneje tudi eden izmed vzrokov za večjo uporabo e-knjig v knjižnicah

⁶ Žal prosojnice tega spletnega seminarja niso splošno dostopne. Dostop do njih in možnost njihovega prevzemanja smo imeli le prijavljeni udeleženci seminarja. Te prosojnice so še vedno na voljo pri avtorju tega prispevka.

avstralskih univerz kakor v slovenskih. Posledično lahko domnevamo, da imajo tudi tiste e-knjige servisa NetLibrary, ki so katalogizirane v sistemu COBISS in imajo gesla v slovenskem jeziku, zato večji odstotek uporabe kakor e-knjige, ki niso dosegljive prek knjižničnega kataloga.

Glede na navedeno lahko sklepamo, da zapisi za e-knjige v knjižničnem katalogu dejansko vplivajo na njihovo uporabo. Žal sta domača vzorca in ugotovljene razlike majhne, tako da ti rezultati ne morejo biti verodostojni. Le v primeru, če bi lahko izvedli velik hkraten vnos zapisov za vse e-knjige, navedene v Preglednici 1, ter natančno spremljali statistiko njihove uporabe po tem dejanju, bi lahko ugotovitve iz tujine dejansko potrdili ali ovrgli tudi v našem okolju.

5 Zaključek

Navedene ugotovitve o uporabi in težavah z e-knjigami iz domačega okolja nam prikazujejo podobne trende in probleme, s katerimi se soočajo knjižničarji po svetu. Povezava med uporabo in zapisi v katalogu knjižnice, zajemanje in uporaba statističnih podatkov, različni poslovni modeli, pa tudi kvaliteta zapisov (MARC), ki jih ponujajo ponudniki gradiva, so vir glavnih razmišljanj. V našem okolju se jim pridružuje še težava z uporabo drugačnega formata bibliografskih zapisov (COMARC) in s tem težava z enostavnim prevzemom/prenosom ponujenih MARC zapisov, predvsem v primerih, ko gre za nakupe večjega števila naslovov hkrati – paketni nakup. Tudi togost obstoječega vzajemnega kataloga COBIB, ki jo vzpostavljajo zahteve, izhajajoče iz okolja klasičnega tiskanega gradiva, je omejitvev, s katero se srečujemo pri tem. Iskanje rešitev v smeri ELINKS je le ena od možnosti, ki pa ni edina.

Na uporabo oz. neuporabo e-knjig, vnesenih v spletni katalog knjižnice, verjetno vplivajo tudi iskalne navade uporabnikov, ki iščejo gradivo z geslom v slovenskem jeziku. Pri paketnem prenosu zapisov, ostajajo tudi gesla samo v izvirnem (običajno angleškem) jeziku brez slovenske različice. Zato takega gradiva uporabniki ne morejo najti. O tem sklepamo po primerjavi podatkov o uporabi e-knjig servisa SpringerLink po vnosu podatkov v katalog v nekaterih visokošolskih knjižnicah v Avstraliji in pri nas.

In če se pri nas še srečujemo z osnovnimi težavami v sistemu COBISS, s katalogizacijo e-virov, kvaliteto zapisov za e-vire, razlikami v formatih COMARC/MARC, je na spletu že zaslediti informacije o mnogo bolj drastičnih spremembah, ki se napovedujejo knjižničnim katalogom zaradi potreb prilagajanja dinamičnemu svetu interneta in novim načinom dostopa do e-virov, ki jih zagotavljajo knjižnice. Med temi je tudi informacija o opuščanju formata

MARC v knjižnici Library of Congress, kar so morda razmišljanja v pravo smer (Kelley, 2011).

Navedeni viri

1. *A survey of e-book usage and perceptions at the University of Liverpool: University of Liverpool eBook study: part 2.* (2010). Heidelberg: Springer. Pridobljeno 13. 6. 2011 s spletne strani: <http://www.springer.com/librarians?SGWID=0-117-6-958921-0>
2. Armstrong, C. in Lonsdale, R. (2009). *E-book use by academic staff and students in UK Universities: focus group report: final report.* Pridobljeno 24. 6. 2011 s spletne strani: http://www.jiscebooksproject.org/wp-content/JC-IAL_AcademiceBookUseFinal_Report_v1-01.pdf
3. *Creating catalogues: bibliographic records in a networked world: a Research Information Network report.* (2009). London: RIN. Pridobljeno 20. 7. 2009 s spletne strani: <http://www.rin.ac.uk/our-work/using-and-accessing-information-resources/creating-catalogues-bibliographic-records-network>
4. Eržen, M. (2007). E-knjige v okolju Univerze v Ljubljani – uporabni priročniki ali slepa ulica: izkušnje CTK. *Knjižnica*, 51 (1), 157–171.
5. Eržen, M. (2008). Poročilo JISC in Springerjev webinar. *Organizacija znanja*, 13 (3), 151–152.
6. Herlihy, C. S. in Yi, H. (2010). E-books in academic libraries: how does currency affect usage? *New library world*, 111 (9–10), 371–380.
7. *HighWire Press: 2009 librarian e-book survey.* (2009). Palo Alto: Stanford University. Pridobljeno 24. 6. 2011 s spletne strani: <http://highwire.stanford.edu/PR/HighWireEBookSurvey2010.pdf>
8. *JISC national e-books observatory project: key findings and recommendations : final report.* (2009). Bristol: JISC. Pridobljeno 15. 12. 2009 s spletne strani: <http://www.jiscebooksproject.org/reports/finalreport>
9. Kelley, M. (2011, 26. maj). Library of Congress may begin transitioning away from MARC. *Library Journal.com*. Pridobljeno 2. 6. 2011 s spletne strani: http://www.libraryjournal.com/lj/home/890784264/library_of_congress_may_begin.html.csp
10. Kovač, M. (2008). *Never mind the web: here comes the book.* Oxford: Chandos.
11. Mandelj, T., Pušnik, M. in Južnič, P. (2010). Konzorcijsko delovanje in sredstva za mednarodno znanstveno literaturo in baze podatkov v Sloveniji za leto 2010. *Knjižnica*, 54 (3), 36–52.

12. Martin, K. E. in Mundle, K. (2010). E-books and vendor records: a case study at the University of Illinois at Chicago (Notes on operating cataloging). *Library resources & technical services*, 54 (4), 227–237.
13. Meagher, E. S. in Brown, C. C. (2009). Turned loose in the OPAC: URL selection, addition, and management process. *Library hi tech*, 28 (3), 360–376.
14. *Perceptions of libraries and information resources: a report to the OCLC membership*. (2005). Dublin (Oh.): OCLC. Pridobljeno 23. 6. 2011 s spletne strani: <http://www.oclc.org/reports/2005perceptions.htm>
15. Schroeder, R. in Wright, T. (2010). Electronic books: a call for effective business models. *New library world*, 112 (5–6), 215–221.
16. Velde, W. in Ernst, O. (2009). The future of eBooks? Will print disappear? An end-user perspective. *Library hi tech*, 27 (4), 570–583.

Mag. Matjaž Eržen je zaposlen v Centralni tehniški knjižnici.

Naslov: Trg republike 3, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: matjaz.erzen@ctk.uni-lj.si